

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТА ДИПЛОМАТІЯ
КАРЛА VIII
НАПЕРЕДОДНІ ІТАЛІЙСЬКИХ ВОЄН (1494-1559)
(СТОРІНКИ ІСТОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ)**

ЦВАТИЙ В.Г.,
кандидат історичних наук, доцент

**Дипломатична академія України
при МЗС України**

Дана тема стосується складного історичного явища – початкового етапу становлення європейської системи держав на рубежі середньовіччя та ранньої нової історії, і важлива для розуміння генезису системи міжнародних відносин у Європі, рівня взаємозв'язку і взаємовпливу європейських держав, основних тенденцій розвитку міжнародних відносин цього регіону на рубежі двох епох.

Протягом багатьох століть Франція, Іспанія і Італія відігравали важливу роль у політичному житті Європи¹. Історія цих країн наповнена значними по своїй важливості внутрішніми подіями, багато з яких вийшли за їх національні межі і безпосередньо вплинули на політичні обставини в Західній Європі і у всьому світі, сприяли розвитку і змінам у сфері міжнародних відносин.

Наприкінці XV – початку XVI століття Європа вступає у новий період міжнародних відносин². Процес формування національних держав спричинив до життя нові міждержавні відносини, що прийшли на зміну феодалним міжусобицям. Почалися війни серед європейських держав за гегемонію у Європі не лише на двосторонньому, але й загальноєвропейському рівні. Посилення спільності історичного процесу в масштабах всієї Європи стало необхідним наслідком формування капіталістичних відносин. Внутрішнє протиріччя «європейської рівноваги», нестійкість її рамок та лише окресленість рис зумовили складне переплетіння подій, гостру боротьбу в Європі наприкінці XV – середині XVI століття, і перш за все – Італійські війни (1494-1559 рр.)³. Адже їх наслідки спричинили суттєві зміни у світовій політиці, а саме франко-іспанське суперництво за превалювання в Італії стало предтечею формування європейської системи і своєрідною головною віссю, навколо якої будували свою зовнішню

політику всі держави Західної Європи, в першу чергу, Англія та Імперія, в сукупності складаючи і реально відображаючи процес становлення європейської системи держав.

На цьому якісно новому етапі історичного розвитку суспільства, який називаємо ранньою новою історією, здійснюється і формування нового структурного елемента – інституту постійної дипломатії, як фактора, що впливає на еволюцію нового типу менталітету в дипломатичному мисленні, з опорою на раціоналістичні тенденції і прогресивний розвиток єдиної державної системи Західної Європи.

Отже, славнозвісний італійський похід, організований в серпні 1494 року молодим честолюбивим Карлом VIII (1483-1498)⁴, відкрив новий розділ політичної історії (історії міжнародних відносин) Західної Європи⁵. Карл VIII геть-чисто відмовився від обмеженої зовнішньої політики свого попередника Людовіка XI (1461-1483), яка головним чином опиралась на військову силу держави. Він був вже трансформаційно новим типом політика, який вмів орієнтуватися в міжнародних обставинах і міг дати їм вірну оцінку. Карл VIII – це государ нового часу, доби формування ранньокапіталістичних відносин, а отже, нових міждержавних відносин.

Виношуючи свою ідею італійського походу, Карл VIII віддав перевагу не традиційній для його попередників військово-технічній підготовці⁶, а сконцентрував свою увагу і зусилля на зовнішньополітичних проблемах, використовуючи для цього дипломатію, яка починає набирати широкого вжитку. «... Якщо загарбана країна відрізняється від успадкованої за мовою, звичаями і порядками, то тут утримати владу справді важко, тут вимагається і велика удача, і велика майстерність»⁷. І перш за все – дипломатична, що чудово усвідомлював Карл VIII. Він визначив для себе головне завдання – убезпечити своє королівство (а отже і себе), тобто створити своєрідну зовнішню захисну оболонку, нейтралізуючи всі агресивні зазіхання і мотиви своїх сусідів по відношенню до Франції (зокрема найбільш значних та сильних – Іспанії, Англії, Імперії). Слід підкреслити, що він використав своєрідний тактичний прийом – розпочав вести переговори одночасно з усіма трьома державами – Англією, Іспанією і Імперією.

Восени 1492 р. відносини між Францією та Англією різко загострюються; як заявив Генріх VII «... я пропоную вести війну з Францією самоособисто..., він (*Карл VIII – В.Ц.*) напав на наших союзників, він затримує платежі; одним словом він шукає війни»⁸. При цьому Генріх VII добре розумів, що головна зовнішня небезпека виходить саме з боку Франції, яка наприкінці XV століття в основному завершила процес національної консолідації⁹.

15 жовтня 1492 р. англійський король виступив із Кале і направився на Булонь. Але дізнавшись, що Максиміліан, на допомогу якого він розраховував згідно договору про союз від 11 вересня 1490 р.¹⁰, не готовий прийняти участь в цьому поході – Генріх VII вирішує припинити цей конфлікт. Як наслідок, між представниками двох королів був укладений мирний договір на час, поки обоє вони живі і в якому пропонувалось і Максиміліану, і його сину, якщо вони побажають, приєднатися до договору, про що їм належить заявити протягом чотирьох місяців. Цей договір увійшов до історії під назвою Етапльського і був укладений 3 листопада 1492 р.¹¹.

Таким чином, слід звернути увагу на появу тенденції до зближення, нехай навіть тимчасового, трьох провідних політичних сил цього періоду в системі міжнародних відносин, що формувалася. Правда, необхідно, особливо підкреслити, що в цьому договорі не було жодної важливої статті, отже він був не стільки договір, скільки вигідна домовленість, “це був прекрасний приклад купованого миру”¹².

Фактично все залишилося, як і раніше, крім того, що королю Генріху VII тоді вже було сплачено 745 тисяч дукатів (екю) у покриття його витрат під час походу, і 25 тисяч крон щорічно у відшкодування витрат, яких він зазнав внаслідок надання допомоги бретонцям (мається на увазі договір про союз між Генріхом VII і Анною Бретонською, укладений в Рене 10 лютого 1489 р.)¹³.

Стосовно щорічних виплат, то, хоча спочатку Генріх VII покладав їх на Максиміліана I, зміну даючої руки він порахував підставою для того, щоб додати їх до основної суми; до того ж термін припинення сплати точно визначений не був, що давало англійцям змогу розглядати їх як поправу отримувану ними данину. Всі ці виплати були зафіксовані у опублікованому 13 грудня 1492 р. акті, згідно якого Карл VIII визнавав себе боржником по відношенню до Генріха VII¹⁴. Окрім того, в обов'язки англійцям ставилось повернення усіх міст, які вони займали і встановлювався довічний союз між государями. Також відзначалась свобода пересування і торгівлі для підданих обох держав і для торговців-іноземців¹⁵.

Фактично це було вперше після Сторічної війни (1337-1453рр.), коли Франція і Англія згодилися на вічний мир. Але в цілому, цей мир був необхідним для обох королів: для Карла VIII, оскільки мир забезпечував йому володіння Бретанню, з відмовою Англії від претензій на французькі землі, і титул французького короля, і звільняв руки для неаполітанського починання; для Генріха VII, тому що мир був джерелом вагомого грошового поповнення королівської скарбниці; до того ж обставини усередині країни викликали у нього побоювання, які незабаром і ствердились. В той же час у випадку потреби Карлу VIII

дозволялось вимагати від Генріха VII допомоги в людських і грошових ресурсах¹⁶.

Таким чином, англо-французькі відносини на даному етапі досягли рівня стабільності. А що ж Іспанія?

Короля Фердинанда і його арагонських і каталонських підданих в більшій мірі цікавили інші політичні проблеми. На відміну від Кастилії, яка зберігала із Францією в минулому сердечні відносини і навіть укладала з цією державою оборонні і наступальні союзи, так як союзний договір між французьким і кастильським королівствами був укладений ще першими представниками кастильської династії Трастамаре Енріке II у 1369р.¹⁷ і з тих часів поновлювався при вступі на престол кожного нового французького короля, а Арагон і Каталонія починаючи з XIII ст. неодноразово стикалися як у Піренеях, так і в Італії. В східних Піренеях Франція володіла на той час двома областями, які раніше належали Каталонії (Сердань і Руссільон). Вони були віддані у заставу Франції за часів Людовіка XI арагонським королем Хуаном II (або Жаном II) згідно договору в Байонні (Фр.) від 21 травня 1462 р. за суму 200 тисяч золотих екю¹⁸; (правда в інших джерелах називається сума децю більша – 300 тисяч¹⁹). Термін дії договору не встановлювався. Було, однак, домовлено, що Хуан не може утримувати французькі війська після того, як Каталонія буде повернута своєму законному государю²⁰.

Фердинанд вирішив повернути Сердань і Руссільон і досяг поставленої мети у 1493 р. згідно договору, укладеному 19 січня в Барселоні²¹. За свідченням Ф.Гвіччардіні, «це повернення було засуджено усією Францією, так як Руссільон, розташований у півніжжя Піренеїв, був частиною Галлії, згідно попереднього поділу, і прикривав французів з боку іспанців»²².

Французький король Карл VIII, віддаючи ці області, сподівався, що віднині Іспанія не буде перешкоджати здійсненню його проєктів загарбання Неаполітанського королівства; до того ж він виконував волю за заповітом свого батька Людовіка XI, і всіляко намагався будувати мирні відносини з Іспанією²³.

Дійсно, згідно Барселонського договору арагонська династія зобов'язувалась не надавати допомоги ворогам Франції (окрім папи) і не укладати шлюбів з династією Габсбургів і королівськими родинами Англії і Неаполя²⁴. Але фактично Фердинанда зобов'язання і договори ні в якій мірі не пов'язували. До його планів входило приниження Франції і здобуття панування Арагону на Середземному морі, і він удався до будь-яких засобів, щоб досягти здійснення своїх намірів.

Вже у 1492р. більшість політиків були переконані в тому, що конфлікт з центром в Італії неминучий. Іспанські королі, домігшись від Франції підписання договору (1493р.) і повернення їм графства

Руссільон з містом Перпін'ян, звичайно розуміли справжні цілі Карла VIII, який намагався добитися примирення з Англією, щоб звільнити собі руки в боротьбі за Італію. Саме тому, інформуючи свого посла у Лондоні про заключення угоди з Францією, вони прохали його передати Генріху VII буквально наступне: незважаючи на те, що іспанська сторона має наміри суворо виконувати прийняті на себе по відношенню до Франції зобов'язання, але при цьому вони відмовляються заключити новий союз з Англією, якщо вона того забажає²⁵.

Таким чином, Карлу VIII залишалось виконати останній пункт своєї програми, а саме – вирішити спірні питання з Максиміліаном.

Максиміліан у січні 1493р. захоплює Франш-Конте і спрямовує на Ліон, після чого французькому королю нічого не лишається як шукати спільну мову з королем римським: переговори розпочалися на початку травня. У підсумку 23 травня 1493р. у Санлісі було підписано мир між Карлом VIII і Максиміліаном²⁶, так як його військові і фінансові ресурси було вичерпано і він був поставлений перед фактом заключення Іспанією і Англією договорів з Францією. Для Карла VIII цей договір був способом запобігання від ударів з боку Максиміліана в момент, коли інші французькі сили будуть зайняті в Італії. Отже, Карл VIII, окрилений домовленістю з Максиміліаном, навально націлюється на завоювання Неаполітанського королівства, залишаючи при цьому першому гарні території і міста.

Важливо, особливо відзначити той факт, що ні в одній статті даного договору не згадувалося, і не було ніякого натяку на майбутні плани французького короля, тобто його наміри управляти Неаполем. Але очевидно, що новий мир, як і попередні, мав за ціль звільнити руки Карлу VIII в його Неаполітанському проекті.

15 вересня 1493р. Фердинанд і Ізабелла підтвердили у спеціальному акті договір з Францією²⁷ і 23 вересня, присягнувши вдруге, додали обіцянку про нейтралітет у передбачуваній французькій витівці походу до Неаполітанського королівства²⁸. Але цей договір залишався таки нічим. На момент, коли похід Карла VIII став дійсністю, італійські государі встигли владнати більшість суперечностей і напруга внутрішньополітичних обставин розрядилася. Тому, незважаючи на дієву дипломатичну і військову підготовку Франції до походу, італійські государі все ще не полишали сподівань на те, що він не відбудеться. В реальність же експедиції повірили лише тоді, коли до армії прибув сам король.

Адже ще восени 1493р. флорентійський посол у Парижі Франческо делла Каза з тривогою повідомляв, що радники Карла VIII наполегливо настоювали на поході проти Неаполя, і король Франції додав до своїх титулів титул короля Неаполітанського і Єрусалимського²⁹.

Вже 6 березня 1494 р. Карл VIII прибув до Ліона з чітко визначеною ціллю завоювати Неаполітанське королівство. Керуючись нею він створює сприятливі умови для підготовки цієї експедиції, всілякими шляхами добиваючись нових фінансових асигнувань і озброєнь³⁰. Адже саме тепер, коли головні дипломатичні питання було вирішено, можна було зайнятись і військовою підготовкою.

Підсумовуючи, слід зазначити, що похід Карла VIII в Італію став новим напрямом у розвитку франко-іспанських відносин і мав довгу і тактично вірно продуману підготовку за всіма спрямуваннями – дипломатичному, економічному (фінансовому), ідеологічному і воєнному.

Інститут постійної дипломатії за часів правління Карла VIII лише спинався на ноги і часи, коли не король, а дипломати готували його війни, пом'якшували їх наслідки, вели переговори про союзні і мирні договори, про умови замирення, які були ще попереду. Саме тому Карлу VIII багато в чому особисто або ж через своє оточення доводилося займатися вирішенням міждержавних суперечок і конфліктів³¹.

На рубежі середньовіччя і раннього нового часу формувалася професійна етика дипломатії і перш за все перших осіб держав – королів, формувалися їх погляди на історичний процес і природу політичної влади. Карл VIII вже персоніфікував у собі цілком означений соціальний тип менталітету доби ранньої нової історії, чим саме просунувся далеко вперед від реально ще існуючого у його суспільстві, чому і не отримав порозуміння і вірної оцінки від своїх сучасників, які вважали Карла VIII не досить знаючим і досвідченим монархом. Нині існуюча історіографічна традиція взяла за основу це трактування, з яким навряд чи можливо погодитись.

В дійсності ж – Карл VIII (1483-1498) – государ-політик, дипломат нового часу, людина, яку історія поставила до керма європейської політики початкового періоду формування європейської системи держав на рубежі середньовіччя і раннього нового часу. З його діяльності починається відлік нових подій і значних змін у міжнародному житті Західної Європи кінця XV-XVI ст.

Нові зовнішньополітичні завдання французької держави, здійснення яких припало саме на долю енергійного заповзятливого Карла VIII, вимагали і нового рівня дипломатії. Багаточисленні прийоми і методи французької і іспанської дипломатії базувалися на дипломатичному досвіді минулого, сприяли його подальшому збагаченню у відповідності з розвитком провідних держав Західної Європи – Франції і Іспанії, і урізноманітненням їх політичних зв'язків з іншими країнами.

В своїй дипломатичній політиці Карл VIII конкретно визначив свою головну мету – створити захисний і випереджуючий «потрійний щит» для Франції, а саме з цієї причини почав вести переговори од-

ночасно з трьома державами – Англією, Іспанією, Імперією; при цьому Іспанія була його головним супротивником, конкурентом в справах італійських.

Дипломатична підготовка італійських проектів Карла VIII досягла успіхів, і на наш погляд – немаловажних. Адже Карлу VIII фактично вдалося створити міцну базу для серйозної військової підготовки і внутрішньої стабільності через дипломатичну сферу діяльності.

Французький король на протязі двох років з 1491 по 1493 роки всі свої зусилля присвячує регулюванню глибоких розбіжностей в опозиційній внутрішній сфері Франції і створенню «зовнішнього захисного блоку» з боку провідних політичних сил, в цей період, на міжнародній арені. Підписанням серії договорів (Етапльський – 3 листопада 1492р., Барселонський – 19 січня 1493 р., Санліський – 23 травня 1493р.), Франції вдалося владнати свої зовнішні ускладнення з Англією, Іспанією й Імперією. Даний дипломатичний прийом дозволив Карлу VIII виграти потрібний час, так як для вирішення внутрішніх проблем італійський похід був просто необхідний, оскільки головним і безпосереднім чинником початку Італійських воєн (1494-1559) стало намагання підкорити Італію економічним і політичним інтересам Франції. Французькому дворянству – страті, в основі своєї виключно військової, тривала війна надавала можливість існувати за рахунок нагород і пограбувань. Французьке купецтво і буржуазія намагалися усунути конкуренцію італійських міст у торгівлі з Левантом, а також скористатися їх економічними здобутками для розвитку французької промисловості і торгівлі. Приводом до початку Італійських воєн (1494-1559) стали претензії французьких королів спочатку на Неаполітанське, а потім і Міланське герцогство. Війни супроводжувалися внутрішніми чварами у самій Італії, що полегшувало втручання інших держав.

Фактично до середини 1494 року суперечливі обставини в Італії нібито і розрядилися, але вузол протиріч був вже міцно зав'язаним, і нагально змінити щось було вже неможливо. Все об'єктивно свідчило про те, що зіткнення між Францією і Іспанією було неминуче. Його неминучість диктувалася і розподілом як політичних, так і дипломатичних сил напередодні Італійських воєн (1494-1559) і їх першого етапу – 1494-1515, зокрема.

Італійський похід Карла VIII в 1494-1495рр. докорінно змінив ситуацію у Європі і поклав початок завойовницьким походам французького дворянства в Італію³².

Отже, як свідчить аналіз фактичного матеріалу, в західній частині Європи зав'язувався вузол франко-габсбурзьких протиріч, які хвилювали Європу на протязі наступних двох з половиною століть. А франко-іспанські відносини кінця XV- початку XVI століття посіли виз-

початкове місце в міжнародних відносинах західноєвропейського регіону і суттєво вплинули на процес становлення європейської системи держав на рубежі середньовіччя і раннього нового часу.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Див.: Alba A. L'âge classique 1492-1789. – Paris, 1995; Livet G. L'équilibré européen de la fin du XVe à la fin du XVIIIe siècle. – Paris, 1976; Mowat R.B. History of European Diplomacy (1451-1789). – Hamden – Connecticut, 1971; Nordmann C. La montée de la puissance européenne (1492-1661). – Paris, 1974; Ивонин Ю.Е. Становление европейской системы государств. – Минск, 1989.
- ² Див.: Histoire de la France (La France de la Renaissance). – Paris, 1997. – Т.6. – P. 136-154; Storia d'Italia. – Torino, 1994. – Т.1. – P.363-381; Tenenti A. La formation del mondo moderno XIV – XVII secolo. – Bologna, 1980. – P.214-236; Ивонин Ю.Е. У истоков европейской дипломатии нового времени. – Минск, 1984. – С.35-67.
- ³ Див.: Fisher H.A.L. Storia d' Europa. – Roma, 1995. – Т.1. – P.328-338; Histoire de l' Europe. – Paris, 1999. – P. 230-233; История Европы – М., 1993. – Т. 3. – С.393-403.
- ⁴ Див. портрет і особистісну характеристику: Cloulas I. Charles VIII et le mirage italien. – Paris, 1986. – P.38-42; див.біографію: Histoire de la France (La France de la Renaissance 1450-1550) /Dir Rphilippe R. – Paris, 1999. – Т.7. – P.185.
- ⁵ История дипломатии /Под ред. В.А.Зорина, В.С.Семенова, С.Д.Сказкина, В.М.Хвостова. – М., 1959. – Т.1. – С.201.
- ⁶ Див. про чисельність армії Карла VIII: Delaborde H. L'Expédition de Charles VIII en Italie. – Paris, 1888. – P.324-327; Lot F. Recherches sur les effectifs des armées française des Guerres d'Italie aux Guerres de Religion 1494-1562. – Paris, 1962. – P.15-21. Лот Ф. приходять до висновку, що оцінки військової сили Карла VIII, наведені у праці А.Делаборда – перебільшені.
- ⁷ Макиавелли Н. Государь. – М., 1996. – С.43.
- ⁸ Бэкон Ф. История правления короля Генриха VII. – М., 1990. – С.62.
- ⁹ Wernham R. Before the Armada: The growth oh english foreign policy 1485-1588. – London, 1966. – P.11-12.
- ¹⁰ Flassan G. Histoire générale et raisonnée de la diplomatie française, ou de la politique de la France, depuis la fondation de la Monarchie, jusqu'à la fin du règne de Louis XVI. – Paris, 1811. – Т.1. – P.25.
- ¹¹ Du Mont J. Corps universelle diplomatique du droit des gens. – Amsterdam, 1726. – Т. 3. – Pt.2. – P.289; Flassan G. Histoire générale... – P. 259-261.
- ¹² Бэкон Ф. История правления... – С.70.
- ¹³ Flassan G. Op. cit. – P.259.
- ¹⁴ Du Mont J. Op. cit. – Т. 3. – Pt.2 – P.259.
- ¹⁵ Cloulas I. Charles VIII et le mirage italien... – P. 28-29.

- ¹⁶ Du Mont J. Op. cit. – T. 3. – Pt.2 – P.294.
- ¹⁷ Опубликований у: Daumet G. Etude sur l' alliance de la France et de la Castille au XIV-e siècles au XV-e siècles. – Paris, 1898. – Pièce justificative № 31. – P. 163-168.
- ¹⁸ Flassan G. Op. cit. – P.264.
- ¹⁹ Guicciardini F. Histoire d' Italie. De l' année 1492 à l' année 1532. – Paris, 1838. – P.20; Labande – Mailfert Y. Charles VIII: Le vouloir et la destinée. – Paris, 1986. – P. 169.
- ²⁰ Commines P. Mémoires édit Linglet. – Paris, 1747. – T.2. – Preuve № XVIII. – P. 360; Du Mont J. Op. cit. – T. 3. – Pt.2 – P.275.
- ²¹ Suárez Fernández L. Política internacional de Isabel la Católica. Estudio y documentos. – T.3. – P. 67-68; Flassan G. Op. cit. – T.1. – P.264-265.
- ²² Guicciardini F. Histoire d' Italie... - P. 20.
- ²³ Labande – Mailfert Y. Charles VIII... - P.170.
- ²⁴ Guicciardini F. Histoire d' Italie... - P. 20.; Альтамира-и-Кревеа Р. История Испании. – М., 1951. – Т.1. – С.434.
- ²⁵ Calendar of letters, despatches and state papers, relating to the negotiations between England and Spain, preserved in the archives at Simancas and elsewhere. – V.1. – L., 1862. - № 90.
- ²⁶ Текст договору в Санлісі опублікований: Du Mont J. Corps universelle diplomatique du droit des gens. – Amsterdam, 1726. – T. 3. – Pt.2. – P.303-311; див.: Labande-Mailfert Y. Autour du traité de Senlis: La Bourgogne en question. – Paris, 1977. – P. 249-268.
- ²⁷ Suárez Fernández L. Op. cit. – T.3. – Documentos № 138.– P. 431-433.
- ²⁸ Ibid. - Documentos № 139.– P. 433-435.
- ²⁹ Canestrini G. et Desjardins A. Négociations diplomatiques de la France avec la Toscane. – Paris, 1859. – T.1. – P. 410.
- ³⁰ Bourgeois L. Quand la cour de France vivait à Lyon (1491-1551). – Paris, 1980. – P. 7.
- ³¹ Див.: Labande-Mailfert Y. Charles VIII et son milieu. – Paris, 1975.
- ³² Див.: Fisher H.A.L. Storia d' Europa. – Roma, 1995. – Т.1. – P.328-338.